

TERCÜMELER :

DOKUZ OĞUZLAR VE GÖK TÜRKLER *

F. LASZLO

Almancadan çeviren : HASAN EREN

Dokuz Oğuz kavim ismi, iptida yalnız Arap tarihçilerine borçlu olduğumuz *تغزغز* şeklinde tanınmıştı. Bu şekil vaktiyle muhtelif şekillerde okunmuş ve muhtelif şekillerde izah edilmiştir.¹ Bu ismin doğru olarak *toquz oğuz* "Dokuz Oğuz," şeklinde okunacağı ancak Türk kitabelerinin çözümünden sonra ispat edilebilmiştir.

Bu yazımızda biz Dokuz Oğuzlarla Gök Türkler arasındaki münasebetleri aydınlatmak istiyoruz.

Bu bakımdan her şeyden evvel Barthold'ün fikrini zikretmeliyiz. Muhtelif yerlerde ifade edilen bu fikir şu şekilde hulâsa edilebilir.² Kitabelerde zikredilen *Türk, Oğuz, Türk Oğuz* ve *Toquz Oğuz* isimleri aynı kavmi ifade etmişlerdir. Gök Türk kağanları da Dokuz Oğuz kavminden neşet etmişlerdir. Yalnız kitabelerde Dokuz Oğuzlar kağanın âsi düşmanları arasında da zikredilmişlerdir. Kağanlar bu kavimle (yani kendi kabileleriyle) uzun harbler yapmak mecburiyetinde kalmışlardır.

Şimdi, ilk iş olarak, kitabelerde Dokuz Oğuzlar hakkında verilen malûmatı kabil olduğu kadar tam bir şekilde tesbite çalışalım.

Her şeyden evvel şunu kaydedelim ki büyük Türk göçebe devletlerinde, devlete verilen kavim ismi daima çifte mânaya gelir. Meselâ Gök Türk devletinde, devlete bağlı bütün kavimlere geniş

* *Die Tokuz-Oguz und die Köktürken: Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata. Volumen I* (Budapeşte, 1942), 103 - 109.

¹ Bakınız: *Enz. d. Isl.: Toghuzghuz.*

² *Enz. d. Isl.* II, 178; IV, 971; *ZDMG* N. F. VIII, 130; *12 Vorlesungen*, 11 - 12, 33, 102.

mânada Gök Türk ismi verilmiş, milliyet ve ırkları nazar-ı itibara alınmamıştır; binaenaleyh kavim ismi bunlara yalnız "siyasi,, bakımdan verilmiştir. Dar mânada ise yalnız kağanın kendi kavmi —kağanın neşet ettiği kavim— Gök Türk ismini taşır. Bu kabîle veya kabîle birliği bütün devletin nüvesini teşkil eder ve ona ismini verir.

Kitabelerde anlatılan hâdiselerin kronolojisi için Thomsen'in sağlam müşahedelerine dayanabiliriz. Bu müşahedelere göre, Elteriş kağanın hâkimiyeti (takriben 680-682-den takriben 690-692-ye kadar) Tonyukuk kitabesinin 1-18. satırlarında anlatılmıştır; Kagan kağanın (takriben 690-692-den 716-ya kadar) hükümdarlığına ait hâdiseler aynı kitabenin 19-48. satırlarında ve iki Orkhon kitabesinde, Bilge kağanın idaresi ise kendi kitabesinin bir kısmında açıklanmıştır.³

Tonyukuk kitabesi Elteriş kağanın hükümdarlığı zamanında Dokuz Oğuzlara dair (7-16) aşağıdaki bilgiyi verir:

Kağanın düşmanları arasında cenupta Çinliler, şarkta Kıtaylar ve şimalde Oğuzlar vardır. Bu düşmanlardan birçoğu kağan tarafından mağlûp edilmiştir. Dokuz Oğuzların idaresini ele alan bir kağan, sayıca az Türk kavmine müşterek kuvvetlerle hücum etmek ve cesur kağanlarını öldürmek maksadiyle, Çinliler ve Kıtaylarla müzakerelere girişmiştir. Türk kağanı, tehlikeyi önlemek için Tonyukuk'un tavsiyesi üzerine Oğuzlara Toğla nehrinde hücum ederek onları perişan ediyor. "Bunun üzerine Oğuzların hepsi gelip (teslim oldular)."

İki Orkhon kitabesinde yukardaki hâdiselere yalnız kısaca temas edildiğini görüyoruz. Elteriş kağan devrinde Gök Türklerin düşmanları arasında Dokuz Oğuzlar da zikredilmiştir: "... şimalde Baz kağan ve Dokuz Oğuz memleketi düşman imiş,, (I E 14, II E 12). Mamafih kağan bütün düşmanlarını mağlûp etmiştir (I E 15, II E 13).

Kagan kağanın hâkimiyeti hakkında Tonyukuk kitabesinde ufak, fakat mühim bir kayıt vardır. Çin imparatoru, Türgiş ve Kırgız (?) kağanları Gök Türklere karşı yapılacak harb hakkında müzakere ederlerken Türgiş kağanı der ki: "[Türk memleketi] kargaşalıktadır. Onlara tâbi olan Oğuzlar isyana kalktılar,,(22).

³ MSFOu XXXVII, 92 ve müt. s.; ZDMG N. F. III, 161.

Yukarda zikredilen hâdiseler Orkhon kitabelerinde uzun uzun tasvir edilmiştir; kitabeler Gök Türklerin Dokuz Oğuzlara karşı yaptıkları devamlı harblere dair etraflı bilgiler vermektedirler.

Bilge kağan bu hablerin tasvirine başlarken Dokuz Oğuzların kendi kavmi olduğunu, bunların kendisine karşı ayaklandıklarını zikreder. Kül tegin kitabesine göre, Dokuz Oğuzlarla bir yılda beş defa, kendi kitabesine göre, dört defa harb etmiş ve onları daima mağlûp etmiştir (I N 4-8, II E 29-31).

Orkhon kitabeleri muahhar devirlerde Dokuz Oğuzlara karşı yapılan birçok muvaffakiyetli harblerden de bahsederler (I N 8-9, II E 31-38).

Dokuz Oğuzların bu devamlı ayaklanmaları, büyük bir kuvvete sahip olduklarını gösteriyor. Dokuz Oğuzların Gök Türk devletinde mühim bir rol oynadıkları kitabelerin başka yerlerinden de anlaşılıyor. Kağanlar bütün tâbilerine hitabettikleri veya umumî tarihî hulâsalar yaptıkları sırada Dokuz Oğuzlardan sık sık bahsederler.

Meselâ Bilge kağan, kendisine tâbi olanlara hitabettiği sırada Dokuz Oğuzları zikrettiği gibi (I S 1-2, II N 1), oğlu Yi-ian da babasının tahta cülûsunu ve kendisinin iktidara geçmesini hikâye ederken Dokuz Oğuzlardan bahseder (II E 1-2).

Tıpkı bunun gibi, Tonyukuk da kendi kitabesinin sonunda der ki: "... [şimdiki] Türk Bilge kağanı *türk-sir* kavmini ve Oğuz kavmini iyi idare ediyor.."

Orkhon kitabelerinin bir yerinde Bilge kağan, tâbi kavimlere aşağıdaki sözlerle hitabediyor: *türk oğuz begleri budunu* (I E 22, II E 18). Kitabelerde *türk oğuz* tâbiri yalnız bu yerde geçer. Thomsen ilk tercümesinde bu tâbiri müttehit bir kavim ismi gibi telâkki ediyor: "nobles et peuple des Ogouz turcs.."⁴ Nazariyesinden antaşıldığı gibi, bu ismi Barthold de bu şekilde telâkki ediyor. Mamafih Thomsen'in yeni tercümesi daha muhtemeldir: "Ey Türk ve Oğuz beyleri, milleti.."⁵ Thomsen'in bu tercümesinde bu hitap şekli Tonyukuk kitabesinin demin zikredilen yerinde geçen tâbire uygun gelir.

⁴ MSFOa V, 105.

⁵ ZDMG N. F. III, 149.

Yukarda verilen malûmattan anlaşılıyor ki Türk kitabeleri Dokuz Oğuzları bazen *Toquz Oğuz* ismiyle anmışlar, bazen sadece *Oğuz* ismiyle zikretmişlerdir. Dokuz Oğuzlar kuvvetli bir kavim olarak daima Gök Türklerle karşılaştırılmışlardır. Gök Türklerle karşı düşmanca duygular besliyen bu kavim, Gök Türk kağanı tarafından mağlûp edilmişse de, Gök Türklerle karşı sık sık isyana devam etmiştir.

Bu suretle, Türklerin (=Gök Türklerin) ve Dokuz Oğuzların aynı kavim olduğu ve Gök Türk kağanının Dokuz Oğuz kavminden neşet ettiği hakkında Barthold tarafından öne sürülen fikri tasvib edemeyiz.

Barthold tarafından ileri sürülen fikrin her şeyden evvel Bilge kağanın Dokuz Oğuzları kendi kavmi gibi göstermesine dayandığı anlaşılıyor: *toquz oğuz budun kentü budunım erti* "Dokuz Oğuz milleti kendi milletimdi," (I N 4), sonra: *t[toquz oğuz]z menin budunım erti* "Dokuz Oğuzlar benim milletimdi," (II E 29-30). Mamafih bu, kağanın Dokuz Oğuz kavminden neşet ettiğine henüz bir delil olamaz. Bu, sadece Gök Türk kağanının Dokuz Oğuzları mağlûp ve kendi devletine ilhak ettikten sonra, bunların da kağana tâbi olduklarını ve geniş mânada Gök Türk sayıldıklarını ifade eder. Bilge kağan garp Gök Türklerinden de bu şekilde bahseder: *türgiş kağan türkim budunım erti* "Türgiş kağan benim Türklerimden idi, milletimden idi," (I E 18, II E 16).⁶ Gök Türk kağanının Dokuz Oğuzları kendi kavmi gibi göstermesinden Gök Türk kağan ailesinin Dokuz Oğuz kavminden neşet ettiği istidlâl edilebildiği gibi, Uygur devletinin hükümdarları hakkında da aynı fikir ileri sürülebilir. Nitekim Şine usu kitabesinde Uygur kağanı der ki: *toquz oğuz budunımın tirü qobratı altım* "Dokuz Oğuz kavminin hepsini topladım," (N 6).⁷

Zikredilen yerlerde Bilge kağanın Dokuz Oğuzları sarahaten kendi kavmi gibi gösterdiği şüphesizdir. Fakat bununla her halde sadece harici düşmanlarıyla değil, kendi âsi tâbileriyle de harb ettiğini ifadeye çalışmıştır.

Barthold'ün fikrine karşı mühim bir müşahede daha serd edilebilir. Eğer Gök Türkler tarihleri boyunca hiç olmazsa bir defa

⁶ Barthold'ün tercümesi (*12 Vorlesungen*, 33) inandırıcı değildir.

⁷ Ramstedt: *JSFou* XXX 3: 13.

dokuz kabileden teşekkül etselerdi, Dokuz Oğuz adını alabilirlerdi. Halbuki bizim bildiğimize göre, Çin kaynaklarında böyle bir kabîle taksimi hakkında en ufak bir kayıt bile yoktur.

Dokuz Oğuzların muahharen Uygur devletine tâbi oldukları Şine usu kitabesinden anlaşılıyor.

Uygurlar, devletlerinin ortaya çıktığı sırada (745) dokuz kabileden teşekkül ettikleri cihetle, Dokuz Oğuzların bu dokuz kabîle ile birleştirilmesi akla yakındı. Öyle görünüyor ki bu birleştirme, birbiriyle kolayca birleştirilebilecek iki tanıkla daha desteklenebilir: Reşideddin'e ve Ebülğazi'ye göre, eski devirlerde Uygurlar iki zümre—*on uygur* ve *toquz uygur*—teşkil ediyorlardı.⁸ Diğer taraftan Şine usu kitabesinde *on uygur, toquz oğuz* tâbiri geçer.⁹

Bu iki kavmin ayniyeti ezcümle Marquart¹⁰ tarafından da kabul edilmiştir.

Mamafih bu izah tarzının birçok engeli vardır.¹¹ Reşideddin ile Ebülğazi'nin verdiği malûmat anlatılan hâdiselerin zamanına ait olmayıp, asırlarca sonra yazılmışlardır; bu haberlerin tarihî esasa dayanıp dayanmadıklarının tâyini kolay değildir; Şine usu kitabesinden zikrettiğimiz kaydın Uygur devletinin hangi devrine ait olduğu katıyen tesbit edilemiyor.¹² Türk kitabelerinde Dokuz Oğuzlar hakkında hikâye edilen hâdiseleri henüz Çin kaynaklarından kontrol edemiyoruz. Meselâ kitabelere göre, Elteriş kağanın hücumuna uğrayıp mağlûp edilen Dokuz Oğuz kağanının—ki muhtemel olarak Orkhon kitabelerinin Baz kağanıdır—kim olduğu hakkında Çin kaynaklarında bir kayıt bulamadığımız gibi, kitabelerde, Çin kaynaklarında zikredilen¹³ dokuz Uygur kabîle isminden birine benzer bir Dokuz Oğuz kabîle ismine de tesadüf etmiyoruz.

Elteriş kağanın harb ettiği "Dokuz Kabîle," Çin kaynaklarında zikredilmiştir.¹⁴ Bunlar Dokuz Oğuzların dokuz kabilesi midir,

⁸ Radloff, *Kud. Bil.* I, XXV. ve müt. s., XXXVIII. ve müt. s.

⁹ Ramstedt, *a. g.* 13.

¹⁰ *Komanen*, 199 — 200.

¹¹ Radloff bu izah tarzının doğruluğu hakkında çok şüpheli davranmıştı. Bakınız: Hirth, *Nachworte*, 44 - 45.

¹² Ramstedt, *a. g.* 44.

¹³ Schlegel: *MSFOu* IX, 8 - 9; Hirth, *Nachworte*, 36; Chavannes, *Documents*, 94; F. W. K. Müller: *OZ* VIII, 310 - 312.

¹⁴ Hirth, *a. e.* 22., 34. ve müt. s.

yoksa bu devirde bunlarla artık Uygurlar mı kast edilmiştir, kestiremiyoruz.

Burada Dokuz Oğuzlar hakkında belki müteakıp istidlâllere imkân verecek birtakım tahminlerde daha bulunabiliriz.

Uygurlar büyük bir Türk kavimler birliğinden neşet etmişlerdir. Bu kavimler birliği Çin kaynaklarında *T'ie-lo* ismiyle tanınmıştır.¹⁵ T'ang devrinin başlangıcında (618) 15 *T'ie-lo* kabilesi zikredilmiştir: Bunlardan on dördüncüsü *A-tie*, dokuzuncusu ise *T'ung-lo* adını taşır.¹⁶ Thomsen¹⁷, Schlegel¹⁸, Hirth¹⁹ ve Chavannes'a²⁰ göre, *A-tie* ismi muhtemel olarak Kül tegin kitabesinde geçen Ediz kabilesinin adına tevafuk eder. *T'ung-lo* kabilesi ise belki Orkhon kitabelerinde zikredilen Tonra kabilesiyle birleştirilebilir.²¹

Şimdi, Kül tegin kitabesi Ediz kavmine karşı yapılan harbi, Gök Türklerin Dokuz Oğuzlarla yaptıkları ikinci harb gibi gösteriyor (I N 5-6). Binaenaleyh Ediz kavmi şüphesiz bir Dokuz Oğuz kabilesidir.

Sonra kavmi Orkhon kitabelerinde dördüncü veya üçüncü Oğuz harbinin tasvirinde zikredilmiştir (I N 7, II E 31). Bu sebeple, katı olmamakla beraber, bu kavmin de bir Dokuz Oğuz kabilesi olması mümkündür.

Bu birleştirmeler doğru çıktığı takdirde, bir veya muhtemel olarak iki Dokuz Oğuz kabilesinin *T'ie-lo* kavminden neşet ettiği kabul edilebilir. Bu durumda bütün Dokuz Oğuz kabilelerinin veya hiç olmazsa hâkim zümrelerin de *T'ie-lo* unsurlarından teşekkül ettikleri tahmin edilebilir.

Hulâsa olarak Dokuz Oğuzlar hakkında aşağıdaki neticeleri tesbit edebiliriz. Bir Türk kavmi olan Dokuz Oğuzlar muhtemel olarak *T'ie-lo* kavimler zümresinden neşet etmişlerdir. Dokuz Oğuzlar şarki

¹⁵ Franke, *Gesch. d. chin. Reiches*, III, 249. — *T'ie-lo* ismi, umumiyetle, kitabelerde geçen *tölis* (*töles*, *töläs*, *tölös*) kabile ismiyle birleştirilir. Mamafih bizim fikrimize göre, bu birleşme henüz katı olarak ispat edilmiş sayılamaz.

¹⁶ Hirth, *a. e.* 132. ve müt. s.; Chavannes, *a. e.* 87. s. not.

¹⁷ *MSFOu* V, 72. s. 2. not; 160-61. s. 54. not.

¹⁸ *MSFOu* IX, 1.

¹⁹ *A. e.* 29, 134.

²⁰ *A. e.* 88. s. not.

²¹ Thomsen, *a. e.* 163. s. not; Hirth, *a. e.* 36, 133.

Gök Türklerin şimalinde oturuyorlardı. Şarki Gök Türk devletinin Elteriş kağan tarafından ihyası sırasında Dokuz Oğuzlar kendi kağanlarının idaresi altında toplanmışlar ve Gök Türklerle harbe sürüklenmişlerdi. Elteriş kağan Dokuz Oğuzları mağlûp ederek onları kendi devletine ilhak etmiştir. Bu suretle siyasi bakımdan Gök Türk olmuşlar ve hâkim kavimle beraber kuvvetli bir kavim olarak devlet işlerinde mühim bir rol oynamışlardır. Mamafih Gök Türk kağanının nüfuzuna tahammül etmek istemiyerek sık sık isyan etmişlerdir. Gök Türk devletinin sukutundan sonra Uygur devletine tâbi olmuşlardır.

Şarki Türkistan'da muahhar Uygurların Arap tarihçileri tarafından Dokuz Oğuz adıyla gösterilmesi ayrı bir mesele teşkil eder. Barthold'ün bu husustaki nazariyesi²² Dokuz Oğuzlarla Gök Türklerin ayniyeti fikrine istinadettiği cihetle doğru olmasa gerek.

²² *Vorlesungen*, 53 - 54.

